

بسمه تعالی

منبع‌شناسی تفسیر و علوم قرآنی

انواع منابع کتابخانه‌ای

مراد از منبع عبارت از هر مرجعی است که به گونه‌ای پژوهشگر را در پژوهش کمک علمی می‌دهد؛ خواه آن کتاب باشد یا مقاله. البته آنچه در این‌جا مطالبی درباره‌ی آن خواهد آمد، صرفاً آثار مکتوب است. منابع و مآخذ را بر اساس اطلاعاتی که به پژوهشگر عرضه می‌کند، می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: منابع واسطه‌ای، منابع عمومی و منابع تخصصی.

۱- منابع واسطه‌ای یا راهنما

این دسته از منابع آنهایی‌اند که بیش‌تر آدرس اطلاعات را به دست می‌دهند؛ نه اصل اطلاعات را، مانند: کتاب‌شناسی‌ها، معجم‌ها، کشف‌المطالب‌ها، نمایه‌نامه‌ها.

۱-۱- کتاب‌شناسی‌ها: این نوع از منابع در زمینه‌ی معرفی کتاب‌ها است و خود نیز انواعی دارد:

۱-۱-۱- برخی از آنها به معرفی کتاب‌شناسی‌ها می‌پردازند؛ مانند:

۱- علی اکبر آقا بخشی و محمد تقی مهدوی، کتاب‌شناسی کتاب‌شناسی‌ها، تهران، مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۳ش، فارسی.

۲- غلامحسین تسبیحی، جهان کتاب‌شناسی‌های ایران، تبریز، نیما، ۱۳۶۵ش، فارسی.

۳- وجدی رزق غالی، المعجمات العربیه، قاهره، الهیئه المصریه للتألیف و النشر، ۱۳۹۱ق، عربی.

۴- احمد شرقاوی اقبال، معجم المعاجم، بیروت، دارالغرب الإسلامی، ۱۹۹۳م، عربی.

۵- عبدالحی، فهرس الفهارس و الأثبات، ۳جلد، بیروت، دارالغرب الإسلامی، ۱۴۰۲ق، عربی.

۱-۱-۲- برخی دیگر از کتاب‌شناسی‌ها به طور مستقیم کتاب‌ها را معرفی می‌کنند؛ مانند:

۱. مؤسسه‌ی تحقیقاتی و پژوهشی رایزن، کتاب‌شناسی گزینشی اسلام و ایران، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ش، انگلیسی.
۲. غلامرضا فدائی، گزیده‌ی کتاب‌شناسی اسلامی، (تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بی‌تا)، فارسی.
۳. کتابخانه‌ی ملی ایران، کتاب‌شناسی ملی ایران، تهران، ۱۳۴۹ش به بعد، فارسی.
۴. حسین بنی‌آدم، کتاب‌شناسی موضوعی ایران، ۳جلد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۲ش، فارسی.
۵. خانبابا مشار، فهرست کتاب‌های چاپی عربی، ۴جلد، تهران، ۱۳۴۴ش، فارسی.
۶. همو، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، ۵جلد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۴۲-۱۳۳۷ش، فارسی.
۷. اداره‌ی کل مطبوعات و نشریات وزارت ارشاد، کتاب‌نامه، فارسی.
۸. خانه‌ی کتاب ایران، وزارت ارشاد، کتاب ماه، فارسی.
۹. حاجی خلیفه، کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، ۳جلد، بغداد، مکتبه المثنی، ۱۳۶۰ق، عربی.
۱۰. سیداحمد خوانساری صفائی، کشف الأستار عن وجه الکتب والأسفار، ۱۰جلد، تهران، آل‌البیت، ۱۳۵۹ش، عربی.
۱۱. عبدالجبار رفاعی، معجم المطلوب العربیه فی ایران، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۴ق، عربی.
۱۲. یوسف الیان سرکیس، معجم المطبوعات العربیه و المعربیه، ۲جلد، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۴۱۰ق، عربی.
۱۳. همو، جامع التصانیف الحدیثه، ۲جلد، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۴۱۳ق، عربی.
۱۴. عبدالسیار حلوجی، مدخل لدراسه المراجع، ۲۵جلد، ریاض، دارالعلوم للطباعه و النشر، ۱۴۰۳ق، عربی.
۱۵. آقابزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، ۲۸جلد، بیروت، دار الأضواء، ۱۴۰۳ق، عربی.

۱۶. سیدعجازحسین نیشابوری (م۱۲۸۶)، **كشف الحجب و الأستار عن اسماء الكتب و الأسفار**، قم، کتابخانه آیت-الله مرعشی، ۱۴۰۹ق، وزیری، عربی.

۱۷. عامر حلو، **معجم الدراسات القرآنيه عند الشيعه الاماميه**، بیروت، دار الموسم للأعلام، ۱۴۱۱ق، عربی.

۱۸. سیدمحمدباقر حجتی، **فهرست موضوعی نسخه های خطی عربی**، ج ۱ ویژه‌ی علوم قرآن، تهران، سروش، ۱۳۷۰ش، فارسی.

۱۹. عبدالوهاب طالقانی، **علوم قرآن و فهرست منابع آن**، قم، دار القرآن الکریم، ۱۳۶۱ش، وزیری، فارسی.

۲۰. علی شواخ اسحاق، **معجم مصنفات القرآن الکریم**، ۴جلد، ریاض، دار الرفاعی، ۱۴۰۴ق، عربی.

۲۱. حسن بکائی، **کتاب‌نامه‌ی بزرگ قرآن کریم**، ۱۶جلد، تهران، دانشگاه امام صادق، ۱۳۷۴-۱۳۸۲.

☑ **مقاله‌نامه‌ها:** در این منابع به معرفی مقالاتی که در مجلات و مجموعه‌ها آمده است، پرداخته می‌شود؛ مانند:

۱. شرکه الفهرست للاً نتاج الثقافی، **الفهرست**، بیروت، ۱۳۹۱-۱۳۹۷ق، عربی.

۲. ایرج افشار، **فهرست مقالات فارسی**، ۴جلد، تهران، کتاب های جیبی، ۱۳۴۸ش، فارسی.

۳. مدیریت نمایه سازی وزارت ارشاد، **فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات جمهوری اسلامی ایران**، تهران،

سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱ش، فارسی، ادواری.

۴. کتابخانه آستان مقدس رضوی، **فهرست مندرجات مجلات**، ۲۲شماره، مشهد، ۸-۱۳۶۴ش، فارسی.

۵. عبدالجبار رفاعی، **معجم الدراسات القرآنيه**، ۲جلد، قم، مرکز الثقافه و المعارف القرآنيه، ۱۴۱۳ق، عربی.

۶. دبیرخانه‌ی هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، **مجله‌ی نمایه^۱**، (فهرست مندرجات مجله‌های جاری در

مرکز نشریات علمی و فرهنگی).

☑ **واژه نماها:** در این منابع، واژه‌های کلیدی آثار به ترتیب الفبا فهرست شده و از طریق آنها می‌توان به متون مربوط به آنها دست یافت. برخی از مهم‌ترین آنها به این قرار است:

۱. محمد فؤاد عبدالباقی، **المعجم المفهرس لألفاظ القرآن**، قاهره، دارالکتب المصریه، ۱۳۶۴ق، عربی.
۲. محمد فارس برکات، **المرشد الی آیات القرآن الکریم و کلماته**، بیروت، دار قتیبه، ۱۴۰۵ق، رحلی، عربی.
۳. محمد صالح بندق، **هدایه الرحمن لألفاظ و آیات القرآن**، بیروت، دارالآفاق الجدیده، ۱۴۰۱ق، رحلی، عربی.
۴. کامران فانی و بهاء‌الدین خرّمشاهی، **فرهنگ موضوعی قرآن مجید**، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۶۴ش، فارسی عربی.
۵. سید جواد مصطفوی، **الکاشف عن الفاظ نهج البلاغه فی شروحه**، بی‌جا، بی‌تا، عربی.
۶. محمد دشتی و کاظم محمدی، **المعجم المفهرس لألفاظ نهج البلاغه**، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۴ش، عربی.
۷. علی رضا برازش، **المعجم المفهوس لألفاظ احادیث بحار الأنوار**، ۳۰ جلد، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳ش، عربی.
۸. محمد سعید زغلول، **موسوعه اطراف الحدیث النبوی الشریف**، ۱۱ جلد، بیروت، عالم التراث، ۱۴۱۰ق، عربی.
۹. ای. ونسنگ، **المعجم المفهوس لألفاظ الحدیث النبوی**، ۷ جلد، لیدن، مکتبه بریل، ۱۹۳۶م، عربی.
۱۰. ای. ونسنگ، **مفتاح کنوز السنه**، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق، عربی.
۱۱. ابواسحاق جوینی اثری، **جمهره الفهارس**، لبنان، دارالصحابه للتراث، ۱۴۱۰ق، عربی.
۱۲. جورج بوست، **فهرس الكتاب المقدس**، بیروت، مکتبه المشعل، ۱۹۸۱م، عربی.

☑ **کشف المطاب:** در این منابع موضوعاتی که به طور پراکنده در لابه‌لای کتاب‌های مربوط بحث شده، آدرس داده شده است؛ مانند:

۱. الیاس کلانتری، **دلیل المیزان**، تهران، بیان، ۱۳۶۲ش، وزیری، عربی.
۲. محمد حسین مظفر، **الدلیل الی موضوعات الصحیفه السجادیه**، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ش، وزیری، عربی.

منابع عمومی

این گروه از منابع در خصوص موضوعات خود اطلاعات مختصر و محدودی را به خواننده می‌دهد؛ مانند: واژه نامه‌ها، مصطلح نامه‌ها، زندگی نامه‌ها، دایره المعارف‌ها، دانش نامه‌ها.

☑ **واژه نامه‌ها:** در این آثار معادل‌های واژگان در یک یا دو یا چند زبان ذکر می‌شود؛ مانند:

۱. علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا.
۲. محمد بن مکرم بن منظور، لسان العرب.
۳. جوهری، صحاح اللغه.
۴. محمد بن یعقوب فیروزآبادی، القاموس المحيط.
۵. زبیدی، تاج العروس.
۶. سعید خوری شرتونی، اقرب الموارد.
۷. احمد رضا، معجم متن اللغه.
۸. مجمع اللغه العربیه، المعجم الوسیط.
۹. دکتر خلیل جراز، لاروس / المعجم العربی الحدیث.
۱۰. فریده رازی، فرهنگ عربی در فارسی معاصر، تهران، نشر مرکز، ۱۳۶۶ش، فارسی.

☑ **مصطلح نامه‌ها:** در این منابع آن دسته از واژگانی که در علوم و فنون در معانی خاصی به کار می‌روند، شرح داده

می‌شود؛ مانند:

۱. محمد تهنوی (م ۱۱۵۸ق)، کشف اصطلاحات الفنون، ۶جلد، مصر، المؤسسة المصریه العامه، ۱۳۸۲ق، رحلی، عربی.
۲. ابومنصور ثعالبی (۴۲۹ق)، ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب، قاهره، دار نهضه مصر، ۱۳۸۴ق، وزیر، عربی.

۳. قاضی عبدالنبی احمدنگری، **جامع العلوم**، ۳جلد، حیدرآباد هند، دایره المعارف النظامیه، ۱۳۲۹ق، وزیری، عربی.
۴. علی بن محمد جرجانی، **کتاب التعریفات**، تهران، ناصرخسرو، ۱۳۰۶ق، وزیری، عربی.
۵. احمد عطیه الله، **القاموس الاسلامی**، قاهره، مکتبه النهضه المصریه، ۹۹-۱۳۸۳ق، عربی.
۶. سید جعفر سجادی، **فرهنگ معارف اسلامی**، ۴جلد، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۵۷ش، فارسی.
۷. بهروز پروتیمان، **فرهنگ اصطلاحات و تعریفات «نفایس الفنون»**، تبریز، مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، ۱۳۵۲ش، فارسی.
۸. احمد زکی بدوی، **معجم المصطلحات السیاسیه و الدولیه**، بیروت، دارالکتب اللبنانی- دارالکتب المصری، ۱۴۱۰ق، عربی.
۹. داریوش آشوری، **دانش نامه‌ی سیاسی**، تهران، سهروردی مروارید، ۱۳۶۶ش، رقعی، فارسی.
۱۰. همو، **فرهنگ سیاسی**، تهران، مروارید، ۱۳۵۱ش، فارسی.
۱۱. محمود مهرداد، **فرهنگ جدید سیاسی**، تهران، هفته، ۱۳۶۳ش، رقعی، فارسی.
۱۲. امیر قلی امینی، **فرهنگ عوام**، بی‌جا، مؤسسه‌ی مطبوعاتی علمی، بی‌تا، فارسی.
۱۳. نیکلاس آبرامی و دیگران، **فرهنگ جامعه شناسی**، ترجمه‌ی حسن پویان، تهران: چاپخش، ۱۳۶۷ش، وزیری، فارسی.
۱۴. م. آزاده، **فرهنگ اصطلاحات اجتماعی و اقتصادی**، تهران، مازیار، ۱۳۵۴ش، وزیری، فارسی.
۱۵. سیدجعفر سجادی، **فرهنگ علوم عقلی**، تهران، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۶۱ش، فارسی.
۱۶. علی علمی اردبیلی، **فرهنگ فلسفه**، ۴جلد، مشهد، ۱۳۶۰ش، فارسی.
۱۷. جمیل صلیبا، **فرهنگ فلسفی^۱**، ترجمه‌ی منوچهر صانعی، تهران، حکمت، ۱۳۶۶ش، فارسی.
۱۸. همو، **المعجم الفلسفی**، ۲جلد، بیروت، دارالکتب اللبنانی، مکتبه المدرسه، ۱۹۸۰م، وزیری، عربی.
۱۹. سید جعفر سجادی، **فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی**، تهران، طهوری، ۱۳۶۲ش، فارسی.

۲۰. جواد نوربخش، فرهنگ نوربخش^۱، ۶ جلد، تهران، خانقاه نعمت الهی، ۱۳۶۶ش، فارسی.
۲۱. انور فؤاد ابی خزام، معجم المصطلحات الصوفیه، بیروت، مکتبه لبنان ناشرون، ۱۹۹۳م، عربی.
۲۲. صادق گوهرین، شرح اصطلاحات تصوف، ۴ جلد، تهران، زوار، ۱۳۶۸ش، فارسی.
۲۳. سیالکوتی، فرهنگ مصطلحات الشعراء، تهران، مؤسسه‌ی پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۶۴ش، فارسی.
۲۴. محمد جعفر یاقعی، فرهنگ‌نامه‌ی قرآنی^۲، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۳ش، فارسی.
۲۵. محمود شیت خطاب، المصطلحات العسکریه فی القرآن الکریم، ۲ جلد، بیروت، دارالفتح، ۱۳۸۶ق، عربی.
۲۶. احمد ابوسعید، معجم التراکیب و العبارات الاصطلاحیه العربیه، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۸۷م، عربی.
۲۷. مجدی وهبه و کامل مهندس، معجم المصطلحات العربیه فی اللغه و الأدب، وزیری، فارسی.
۲۸. محمد جعفر جعفری لنگرودی، دانش‌نامه‌ی حقوقی، ۵ جلد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶ش، وزیری، فارسی.
۲۹. همو، ترمینولوژی حقوق، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۶ش، وزیری، فارسی.
۳۰. احمد زکی بدوی، معجم المصطلحات القانونیه، بیروت، دارالکتب اللبنانی دارالکتب المصری، ۱۴۱۰ق، وزیری، عربی.
۳۱. شهید اول محمد بن مکی عاملی (م ۷۸۶ق)، القواعد و الفوائد^۳، ۲ جلد، قم، مکتبه المفید، ۱۹۸۰م، وزیری، عربی.
۳۲. سعدی ابوجیب، القاموس الفقہی، دمشق، دارالفکر، ۱۴۰۸ق، عربی.
۳۳. محمدرواس قلعه‌جی و حامد صادق قنایی، معجم لغه الفقهاء^۴، بیروت، دارالنفائس، ۱۴۰۸ق، وزیری، عربی.
۳۴. محسن جابری عربلو، فرهنگ اصطلاحات فقه اسلامی: معاملات، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲ش، وزیری، عربی.
۳۵. محمد زکی ایوبی، القاموس الجغرافی الحدیث، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۹۸م، عربی.

۱- ویژه‌ی مصطلحات صوفیه.

۲- در آن برابری‌های واژگان قرآن از نسخه‌های کهن ترجمه‌های قرآن به دست داده شده است.

۳- درباره‌ی قواعد فقہی.

۴- همراه معادل‌های انگلیسی.

۳۶. پطرس عبدالملک و ابراهیم مطر و جون الکساندر طمن، **قاموس الكتاب المقدس**، قاهره، دارالثقافه، ۱۹۱۱م، عربی.

۳۷. جمیز هاکس، **قاموس کتاب مقدس**، تهران، طهوری، ۱۳۴۹ش، فارسی.

☑ **أعلام:** مقصود از اعلام نام‌های اشخاص، گروه‌ها و جای‌های معین است. به همین مناسبت کتاب‌هایی را که در شرح- حال اشخاص، گروه‌ها و جای‌های معین است، اعلام می‌خوانند؛ بنابراین کتاب‌های اعلام چند دسته اند که اینک هر کدام با معرفی نمونه‌هایی ذکر می‌شوند.

✓ بعضی از این آثار درباره‌ی معرفی گروه‌ها نظیر قبائل و فرقه‌ها است؛ نظیر:

۱. عمر رضا کحّاله، **معجم قبائل العرب**، ۵جلد، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۳۹۸ق، وزیری، عربی.

۲. شریف یحیی آمین، **معجم الفرق الاسلامیه**، بیروت، دار الأضواء، ۱۴۰۶ق، وزیری، عربی.

۳. سعد بن عبدالله اشعری (م ۳۰۱ق)، **المقالات و الفرق**، تهران، عطایی، ۱۳۴۱ش، وزیری، عربی.

۴. حسین بن موسی نوبختی (قرن ۳ق)، **فرق الشیعہ**، نجف، المطبعه الحیدریه، ۱۳۸۸ق، وزیری، عربی.

✓ برخی از این کتاب‌ها در شرح حال اشخاص است که آنها را تراجم نیز می‌خوانند؛ مانند:

۵. علی بی ابی الکرّم ابن اثیر، **اسد الغابه فی معرفه الصحابه**، ۵جلد، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۷۷ق، عربی.

۶. احمد بن محمد بن حجر عسقلانی (م ۸۵۲ق)، **الاصابه فی تمییز الصحابه**، ۴جلد، بیروت، دارصادر، ۱۳۲۸ق، عربی.

۷. محمد بن سعد (م ۲۳۰ق)، **الطبقات الکبری**، ۹جلد، بیروت، دارصادر، بی تا، عربی.

۸. ابونعیم اصفهانی (م ۴۳۰ق)، **حلیه الأولیاء**، ۱۰جلد، بیروت، دارالکتاب عربی، ۱۳۸۷ق، عربی.

۹. خیرالدین زرکلی، **الاعلام: قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین**،

۸جلد، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۸۴م، عربی.

۱۰. محمد بن عثمان ذهبی (م ۷۴۸ق)، **سیرأعلام النبلاء**، ۲۵جلد، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۱ق، عربی.

۱۱. ابن عماد حنبلی (م ۱۰۸۹ق)، **شذرات الذهب**، ۸جلد، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا، عربی.

۱۲. ابن خَلَّكان (م ۶۰۸ق)، **وفیات الأعیان**، ۸ جلد، قم، الشریف الرضی، ۱۳۶۴ش، عربی.
۱۳. محمد بن شاکر کتبی (م ۷۶۴ق)، **فوات الوفیات**^۱، ۵ جلد، بیروت، دار صادر، ۱۹۷۳م، عربی.
۱۴. عبدالکریم بن محمد سمعانی (م ۵۶۲ق)، **الأنساب**، ۵ جلد، بیروت، دارالجنان، ۱۴۰۸ق، عربی.
۱۵. محمد سعید مبیض، **موسوعه حیاة الصحابیات**، سوریه، مکتبه الغزالی، ۱۴۱۰ق، عربی.
۱۶. عمر رضا کحّاله، **أعلام النساء**، ۵ جلد، بیروت، موسوعه الرساله، ۱۴۰۲ق، عربی.
۱۷. ذبیح الله محلاتی، **ریاحین الشریعه**، ۵ جلد، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۴ش، فارسی.
۱۸. محمد حسن اعلمی، **تراجم أعلام النساء**، ۲ جلد، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۷ق، عربی.
۱۹. زینب بنت یوسف فوّاز، **الدرالمنثور فی طبقات ربّات الخدور**، بیروت، دارالمعرفه، بیروت، بی تا، عربی.
۲۰. محمد حسّوت ام علی مشکور، **أعلام النساء المؤمنات**، تهران، اسوه، ۱۴۱۱ق، عربی.
۲۱. محمد خزائلی، **اعلام قرآن**، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۰ش، فارسی.
۲۲. عادل نویهض، **معجم المفسرین**، ۲ جلد، بیروت، مؤسسه نویهض الثقافیه، ۱۴۰۹ق، عربی.
۲۳. محمد بن علی داودی (م ۹۴۵ق)، **طبقات المفسرین**، ۲ جلد، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا، عربی.
۲۴. قیس آل قیس، **الایرانیون و الأدب العربی**، ۳ جلد، تهران، مؤسسه ی تحقیقات فرهنگی، ۱۹۸۴م، عربی.
۲۵. سید محسن امین، **أعیان الشیعه**، ۱۴ جلد، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۳ق، عربی.
۲۶. شیخ آقابزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ق)، **طبقات أعلام الشیعه**، ۱۱ جلد، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۳۹۰ق، عربی.
۲۷. محمد باقر خوانساری، **روضات الجنّات**، ۸ جلد، قم، اسماعیلیان، ۱۳۹۰ق، عربی.
۲۸. شیخ عباس قمی، **الکنی و الألقاب**، ۳ جلد، تهران، بیدار، ۱۳۵۸ق، عربی.
۲۹. علی فاضل قاینی، **معجم مؤلفی الشیعه**^۲، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۰۵ق، عربی.

۱- این کتاب الفیابی و تکمله ی کتاب "وفیات الاعیان" است.

۲- این اثر براساس کتاب "الذریعه" از آقابزرگ تهرانی فراهم شده است.

۳۰. محمد شریف رازی، **گنجینه‌ی دانشمندان**^۱، ۹ جلد، تهران، اسلامیه، ۱۳۵۳ ش، فارسی.
۳۱. محمد علی مدرس (م ۱۳۷۳ ق)، **ریحانه‌الادب**، ۸ جلد، تبریز، خیام، ۱۳۴۹ ش، فارسی.
۳۲. عبدالحسین سعیدیان و دیگران، **مشاهیر جهان**، تهران، علم و زندگی، ۱۳۶۳ ش، فارسی.
۳۳. بسام عسلی، **مشاهیر قاده‌الاسلام**، ۱۵ جلد، بیروت، دارالنفائس، ۱۹۸۸ م، عربی.
۳۴. امیر جلال‌الدین اعلم، **فرهنگ اعلام کتاب مقدس**، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۷ ش، فارسی.
۳۵. نجیب عقیقی، **المستشرقون**، ۳ جلد، مصر، دارالمعارف، ۱۹۶۵ م، عربی.
۳۶. ابوالقاسم سحاب، **فرهنگ خاورشناسان**، تهران، بی‌نا، ۱۳۵۶ ش، فارسی.
۳۷. حسین عبداللهی، **فرهنگ اسلام‌شناسان خارجی**، اصفهان، مطهر، ۱۴۰۰ ق، فارسی.
۳۸. ابوالفتح حکیمیان، **فرهنگ مشاهیر ایران**، ۲ جلد، تهران، دانشگاه ملی، ۱۳۵۷ ش، فارسی.
۳۹. محمد بیانی، **کارنامه‌ی بزرگان ایران**، تهران، اداره‌ی کل انتشارات رادیو، ۱۳۴۰ ش، فارسی.
۴۰. مهدی بامداد، **شرح حال رجال ایران**، ۶ جلد، تهران، زوآر، ۱۳۵۷ ش، فارسی.
۴۱. خانبابا مشّار، **مؤلفین کتب چاپی**، ۶ جلد، تهران، ۱۳۴۴ ش، فارسی.
۴۲. عمرضا کحّاله، **معجم المؤلفین**، ۱۵ جلد، بیروت، مکتبه‌المثنی، بیروت، دار‌احیاء‌التراث‌العربی، ۱۳۷۶ ق، عربی.
۴۳. اسماعیل پاشابغدادی (م ۱۳۳۹ ق)، **هدایه‌العارفین**، ۲ جلد، بغداد، مکتبه‌المثنی، ۱۹۵۵ م، عربی.
۴۴. فؤاد سزگین، **تاریخ التراث‌العربی**، ۱۲ جلد، قم، کتابخانه‌ی آیت‌الله مرعشی، ۱۴۱۲ ق، عربی.
۴۵. **تراث‌الإنسانیة**، ۸ جلد، قاهره، وزارت فرهنگ و ارشاد ملی، ۱۹۶۴-۷۱ م، عربی.
۴۶. جورج طرایبشی، **معجم‌الفلاسفه**، بیروت، دارالطلیعه للطباعه و النشر، ۱۹۸۷ م، عربی.
۴۷. عبدالرحمن بدوی، **موسوعه‌الفلسفه**، ۲ جلد، بیروت، المؤسسة العربیة للدراسات و النشر، ۱۹۸۴ م، عربی.
۴۸. هنری توماس، **بزرگان فلسفه**، ترجمه‌ی فریدون بدره‌ای، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸ ش، فارسی.

✓ برخی از این کتاب‌ها بیش‌تر در توثیق و تضعیف ناقلان احادیث‌اند که آنها را کتب رجال می‌خوانند؛ مانند:

۴۹. عبدالله مامقانی، **تنقیح المقال فی احوال الرجال**، ۳ جلد، نجف، محمدصادق کتبی، ۱۳۵ق، عربی.

۵۰. محمدتقی شوشتری (م ۱۴۱۵ق)، **قاموس الرجال**، ۱۴ جلد، تهران، مرکز نشر کتاب، ۱۳۷۹ق، عربی.

۵۱. ابوالقاسم خویی، **معجم رجال الحدیث**، ۲۳ جلد، بیروت، مدینه‌العلم، ۱۴۰۳ق، عربی.

۵۲. عبدالغفار سلیمان بنداری و سیدکسروی حسن، **موسوعه رجال الکتب التسعه**، ۴ جلد، بیروت، دارالکتب

العلمیه، ۱۴۱۳ق، عربی.

۵۳. یوسف مزّی، **تهذیب الکتب فی اسماء الرجال**، ۱۵ جلد، بیروت، مؤسسه‌الرساله، ۱۴۰۸ق، عربی.

۵۴. احمد محمد بن حجر عسقلانی، **تهذیب التهذیب**، ۱۲ جلد، بی‌جا، دارالکتب الإسلامی لإحیاء و نشر التراث

الإسلامی، بی‌تا، عربی.

✓ بعضی از کتاب‌های اعلام ویژه‌ی معرفی جای‌های معین است؛ مانند:

۵۵. یاقوت بن عبدالله حموی (م ۱۰۸۹ق)، **معجم البلدان**، ۵ جلد، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۳۹۹ق، عربی.

۵۶. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، **مرآه البلدان**، ۴ جلد، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ش، فارسی.

۵۷. صفی‌الدین بغدادی (م ۷۳۹ق)، **مراصد الاطلاع عن اسماء الأمکنه و البقاع**، بیروت، دارالمعرفه للطباعه و النشر،

۱۳۷۳ق، عربی.

۵۸. عبدالله بن عبدالعزیز اندلسی، **معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع**، ۴ جلد، بیروت، عالم‌الکتب، ۱۴۰۳ق،

عربی.

۵۹. محمد بن عبدالمنعم حمیری (قرن ۱۰ق)، **الروض المعطار فی خبر الأقطار**، بیروت، مکتبه لبنان، ۱۹۸۴م، عربی.

۶۰. عاتق بن غیث بلادی، **معجم معالم اعجاز**، ۱۰ جلد، مکه، دار مکه، ۱۴۰۴-۱۳۹۸ق، عربی.

۶۱. محمد محبوب و فرامرزی یاور، **گیتاشناسی کشورها**، تهران، سازمان گیتاشناسی، ۱۳۶۹ش، فارسی.

۶۲. عبدالحسین سعیدیان، **کشورهای جهان**، تهران، علم و زندگی، ۱۳۶۵ش، فارسی.

۶۳. جعفر خلیلی، موسوعه العتبات المقدسه، ۱۲ جلد، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۷ق، عربی.
۶۴. سید عبدالرزاق کمونه حسینی، مشاهد العتره الطاهره، نجف، مطبعه الآداب، ۱۳۸۷ق، عربی.
۶۵. سید محمد مهدی موسوی، معجم القبور، ۶ جلد، بغداد، مطبعه النجاح، ۱۳۵۸ق، عربی.
۶۶. محمد حسین پاپلی یزدی، فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس، ۱۳۶۷ش، فارسی.
۶۷. حسینعلی رزم‌آراء و دیگران، فرهنگ جغرافیایی ایران، ۱۰ جلد، تهران، دایره‌ی جغرافیایی ستاد ارتش، ۳۲-۱۳۲۸ش، فارسی.

☑ تصانیف: در این آثار مطالب کتاب‌ها به صورت موضوعی مرتب شده است؛ مانند:

۱. محمد زکی صالح، الترتیب و البیان عن تفصیل آی القرآن، ۲ جلد، مصر، مکتبه البابی‌الحدی، ۱۳۷۶ق، عربی.
۲. محمد محمود اسماعیل، تصنیف آیات القرآن الکریم، ۶ جلد، ریاض، دارالواء للنشر و التوزیع، ۱۴۱۳ق، عربی.
۳. جول لایوم، تفصیل آیات القرآن الکریم، ترجمه‌ی محمد فؤاد عبدالباقی، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۹۶۹م، عربی.
۴. محمد فارس برکات، الجامع لمواضیع آیات القرآن الکریم، تهران، سازمان حج و اوقات، ۱۴۰۷ق، عربی.
۵. خلیل الله صبری، طبقات الآیات، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲ش، فارسی.
۶. محمد مصطفی محمد، الفهرس الموضوعی لآیات القرآن الکریم، بیروت، دارالحدیث و دارعمار، ۱۴۰۹ق، عربی.
۷. محیی‌الدین عطیه، الکشاف الإقتصادی لآیات القرآن الکریم، ریاض، الدارالعالمیه للکتاب‌الإسلامی، ۱۴۱۳ق، عربی.
۸. لیبیب بیضون، تصنیف نهج‌البلاغه، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۸ق، عربی.
۹. علی انصاریان، الدلیل علی موضوعات نهج‌البلاغه، تهران، مفید، ۱۳۵۷ش، عربی.

۱۰. عبدالمجید معادینخواه، فرهنگ آفتاب^۱، ۱۰ جلد، تهران، ذره، ۱۳۷۲ش، فارسی.

۱۱. مصطفی درایتی، تصنیف غررالحکم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹ش، عربی.

☑ **دانش نامه‌ها:** مراد از این آثار در اینجا کتاب‌هایی است که در آنها علوم بشری به طور خلاصه و به ترتیب علوم

معرفی می‌شود؛ مانند:

۱. فخر رازی (م ۶۰۶ق)، جامع العلوم، تهران، کتابخانه‌ی اسدی، ۱۳۴۶ش، فارسی.

۲. فریدون منجری، دائره‌المعارف گنجینه، تهران، بی‌نا، ۱۳۶۳ش، فارسی.

۳. مهدی تجلی‌پور، دائره‌المعارف موضوعی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۹ش، فارسی.

۴. نوفل افندی طرابلسی، زبده الصحائف فی اصول المعارف، بمبئی هند، مطبعه ناصری، ۱۳۰۸ق، عربی.

۵. محمد زحیلی، مراجع العلوم الإسلامیه، دمشق، دارالمعرفه، ۱۴۱۳ق، عربی.

۶. شهاب‌الدین أبشیهی، المستطرف فی کل فنّ مستظرف، بیروت، دارالقلم، ۱۴۰۱ق، عربی.

۷. سیدمصطفی دشتی، معارف و معاریف، ۵ جلد، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۹ش، فارسی.

۸. محمد بن احمد خوارزمی، مفاتیح العلوم، ترجمه‌ی خدیوچم، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ش،

فارسی.

۹. ابونصر فارابی (م ۳۳۹ق)، احصاء العلوم، ترجمه‌ی خدیوچم، تهران، مرکز انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۴ش،

فارسی.

۱۰. احمد بن مصطفی بطاش کبری‌زاده، مفتاح السعاده و مصباح السیاده، ۳ جلد، بیروت، دارالکتب العلمیه،

۱۴۰۵ق، عربی.

۱۱. محمد بن محمود آملی (قرن ۸ق)، نفایس الفنون فی عرائس العیون، ۳ جلد، تهران، کتابفروشی اسلامیّه،

۱۳۷۷ق، فارسی.

۱۲. احمد بن عبدالوهاب نویری (م ۷۳۳ق)، **نهایه الارب**، ۱۷ جلد، قاهره، وزارت ارشاد، قاهره، بی تا، عربی.
۱۳. **یواقیت العلوم**، تصحیح محمدتقی دانش پژوه، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۶ش، فارسی.
۱۴. ابراهیم انباری، **الموسوعه القرآنیه المیسره**، ۱۱ جلد، مصر، مؤسسه سجل العرب، ۱۴۰۵ق، عربی.
۱۵. محمد عبدالخالق عظیمه، **دراسات لأسلوب القرآن الکریم**، ۱۱ جلد، قاهره، دارالحدیث، ۱۳۹۲ق، عربی.
- ☑ **دائرةالمعارفها:** در این آثار به ترتیب الفبا درباره هر یک از موضوعات مطالب مختصری می آید؛ مانند:
۱. عبدالحسین سعیدیان، **دائرة المعارف ادبی**، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳ش، فارسی.
 ۲. محمد فرید وجدی (م ۱۳۷۳ق)، **دائرة المعارف القرن العشرين**، ۱۰ جلد، بیروت، دارالفکر، ۱۳۹۹ق، عربی.
 ۳. **دائرة المعارف الإسلامیه**، ۱۵ جلد، مصر، بی نا، ۱۳۵۲ق، عربی.
 ۴. احسان یارشاطر، **دانشنامه‌ی ایران و اسلام**، ۱۰ جلد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶ش، فارسی.
 ۵. محمد حسین اعلمی (م ۱۳۹۱ق)، **دائرة المعارف الشیعیه العامه**، ۱۸ جلد، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۳ق، عربی.
 ۶. حسن امین، **دائرة المعارف الإسلامیه الشیعیه**، ۹ جلد، بیروت، بی نا، ۱۳۹۳ق، عربی.
 ۷. کاظم موسوی بجنوردی و همکاران، **دائرة المعارف بزرگ اسلامی**، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش.
 ۸. **دائرة المعارف تشیع**، تهرانف بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۶ش.
 ۹. غلامحسین مصاحب، **دائرة المعارف فارسی**، ۳ جلد، تهران، فرانکلین جیبی، ۱۳۵۶ش.
 ۱۰. **مجموعه‌ی زدنی علماء**، ۲۱۰ جلد، بیروت، منشورات عویدات، ۱۹۸۳م، عربی.

۱۱. عبدالوهاب کیالی، **موسوعه السياسه**، ۶جلد، بیروت، مؤسسه العربیه للدراسات و النشر، ۱۹۹۰م، عربی.

۱۲. محمد شفیق غربال، **الموسوعه العربیه المیسره**، مصر، دارالشعب، ۱۹۶۵م، عربی.

۱۳. **الموسوعه الفقهیه**، کویت، وزارت اوقاف، ۱۴۱۰-۱۴۰۴ق، عربی.

۱۴. **الموسوعه الفلسفیه العربیه**، ۲جلد، بیروت، معهد الأنماء العربی، ۸-۱۹۶۸م، عربی.

۱۵. **موسوعه الكتاب المقدس**، بیروت، دارمنهل الحیاه، ۱۹۹۳ق، عربی.

۱۶. بولس باسیم، **معجم اللاهوت الكتابی^۱**، بیروت، دارالمشرق، ۱۹۸۶م، عربی.

☑ **توضیح المشتبه‌ها:** این کتاب‌ها ضبط دقیق اسامی و القاب و کنیه‌ها را به دست داده‌اند؛ مانند:

۱. ابن ناصرالدین (م ۸۴۲ق)، **توضیح المشتبه**، ۱۰جلد، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۲ق، عربی.

۲. محمد بن احمد (۷۴۸ق)، **المشتبه**، ۲جلد، مصر، داراحیاء الکتب العربیه، ۱۹۶۲، عربی.

۳. حسن حسن‌زاده آملی، **اضبط المقال فی ضبط اسماء الرجال**، قم، مرکز الابحاث و الدراسات الإسلامیه، ۱۳۷۶ش،

عربی.